

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 14. kolovoza 2020.
<https://doi.org/10.20901/pm.57.2.06>

Politička ekonomija u *Levijatanu*: Hobbes, Macpherson i Strpić

LUKA RIBAREVIĆ

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu

Sažetak

U magistralsnoj studiji razvoja klasične političke ekonomije *Robna proizvodnja i udruženi rad u Marxovoj kritici političke ekonomije* Daga Strpića veoma važno mjesto zauzima Thomas Hobbes. Prema Strpiću Hobbes uspostavlja novi metodološki i kategorijalni okvir za razumijevanje političke zajednice u moderni. Za razliku od velike većine interpretacija Hobbesove *philosophiae civilis* Strpić Hobbesa ne čita samo kao utemeljitelja moderne političke teorije, nego i klasične političke ekonomije. U tekstu se političko-ekonomski aspekt Hobbesove znanosti o politici razmatra posredstvom kritičke analize dijaloga koji Strpić vodi s utjecajnim tumačenjem C. B. Macphersona. Strpić usvaja bitne elemente Macphersonove interpretacije fokusirane na ekonomske pretpostavke Hobbesova političkog mišljenja, ali istovremeno odstupa od njegova razumijevanja *Levijatana*. Na toj se pozadini nastoji utvrditi spoznajne domete i ograničenja političko-ekonomskog čitanja Hobbesa koje dijele Strpić i Macpherson.

Gljučne riječi: Thomas Hobbes, C. B. Macpherson, Dag Strpić, *Levijatan*, prirodno stanje, država, građansko društvo, suverenost, moć, rad, vlasništvo, kapitalizam, buržoasko društvo

U magistralsnoj studiji razvoja klasične političke ekonomije *Robna proizvodnja i udruženi rad u Marxovoj kritici političke ekonomije* Daga Strpića (2017), koja svojom ambicijom, širinom argumentacije, utemeljenošću, smjelošću i prodornošću svojih teza i zaključaka spada među najvažnija teorijska istraživanja Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu do danas, Thomas Hobbes zauzima veoma istaknutu poziciju. Strpić Hobbesa vidi kao rodonačelnika moderne politologije (*ibid.*: 25). U rezu spram antičke i medijevalne političke misli Hobbes uspostavlja novi metodološki i kategorijalni aparat kao teorijski okvir razumijevanja političke zajednice. No Strpić Hobbesovu ulogu vidi i mnogo šire – riječ je o utemeljitelju

čitave klasične tradicije (*ibid.*: 234, 339), ne samo u njezinu političkoteorijskom aspektu nego također, i posebice, u onom političko-ekonomskom. Naime, već se kod Hobbesa radi o sasvim specifičnom tipu političke zajednice, o građanskoj zajednici kao “razmjenski utemeljenoj, reproduciranoj i samo tako razumljivoj”. Prema Strpiću, a formativno za čitavu britansku klasičnu teoriju, Hobbesov je Levijatan “razmjenska zajednica državnine zajedničkog/općeg bogatstva u kojoj se neprestano vrši konkurentna razmjena moći, pri čemu pojedinačne moći komutativno komponiraju i legitimiraju zajedničku/opću moć kao suverenu, a ova se reproducira tako da se na njih hipotetski rezoluira i realno distribuira” (*ibid.*: 341). Takvim shvaćanjem Common-Wealtha, izvedenim posredstvom rezolutivno-kompozitivne metode preuzete iz prirodnih znanosti, Hobbes je, smatra Strpić, postavio “paradigmu permanentnog građanskog razlaganja i slaganja države/društva” u okviru koje se razvijala cjelokupna kasnija klasična politička i političko-ekonomska teorija (Strpić, 1998: 9).¹

Strpićevo tumačenje Hobbesa nipošto nije samorazumljivo. Thomas Hobbes u svojim se djelima, naime, nije sustavno bavio ekonomijom. Štoviše, u tablici znanosti koju nalazimo u IX. poglavlju *Levijatana* ekonomija se ni ne spominje (Hobbes, 2004: 63-64). Jednak je slučaj i s kasnijim djelom, *De Corpore*, u kojemu Hobbes filozofiju dijeli na prirodnu i građansku, a građansku samo na etiku i politiku (Hobbes, 1994: 192). Većina onoga što je Hobbes imao reći, a da se izravno odnosi na ekonomski život u državi, sadržano je tek u jednom poglavlju *Levijatana*. Riječ je o XXIV. poglavlju naslovljenom “O ishrani i prokreaciji države”.² U njemu su ekonomska razmatranja izvedena s obzirom na zahtjeve znanosti o politici usmjerene na uspostavu i trajno održanje građanskog stanja mira.³

¹ U sažetom obliku Strpićevo razumijevanje Hobbesova *Levijatana* može se naći u tekstu “Država-nacija kao političko-ekonomska zajednica” objavljenom u knjizi *Prema Novoj političkoj ekonomiji* (Strpić, 2015: 17-27).

² Gdje je bilo potrebno, prijevod *Levijatana* prilagođen je Macphersonovu izdanju (Hobbes, 1968).

³ Na početku XXIV. poglavlja Hobbes se bavi materijalnom osnovom ekonomskog života u državi kao modernoj pravno-političkoj tvorbi, a to je roba. Osnovu robnog obilja čine rad i marljivost. Pritom se i sam rad može smatrati “robom razmjenjivom za neku korist, kao i bilo koja druga stvar” (Hobbes, 2004: 169). Središnji dio poglavlja odnosi se na pravo vlasništva kao isključivo pravo spram drugih državljana, ali ne i suverena koji je uvjet njegova postojanja kao njegov autor i jamac (*ibid.*: 170-171). Suveren jednako tako uspostavlja i pravila kojima se reguliraju razmjena i ugovori među državljanima, nadzire vanjsku trgovinu, kuje i utvrđuje vrijednost novca koji je “dovoljna mjera vrijednosti svega ostalog između podanika te države” (*ibid.*: 172). Prokreacija države odnosi se pak na osnivanje kolonija u stranim zemljama (*ibid.*: 173-174). Za sažet pregled Hobbesovih stajališta o ekonomiji v. Levy, 1954, a za šire razmatranje ekonomskih funkcija države i odnosa države i nastajućega građanskog društva v. Shapiro, 1986; McArthur, 2013.

U sekundarnoj literaturi uvriježeno je stajalište da je Hobbes “rekao malo, gotovo ništa, o ekonomiji” (Letwin, 1972: 141), a za ono što jest rekao ponekad je ocijenjeno da “ne nudi nikakve teorijske ili praktične uvide u ekonomske ideje i poslove” (Levy, 1954). Stoga ne čudi da je literatura posvećena ekonomskim aspektima Hobbesova djela relativno oskudna.⁴ Ono što, međutim, iznenađuje izrazito su velike razlike u malobrojnim ponuđenim interpretacijama. Razmatrajući Hobbesa kao političkog ekonomista, Quentin Taylor skicira konture tog začudnog spektra – na jednome njegovom kraju Hobbesa se kao ekonomskog mislioca “ili posve ignorira ili ga se spominje tek usput”, dok se na drugome taj isti Hobbes naprosto proglašava ocem političke ekonomije.⁵ Između tih krajnosti Hobbesu se pripisuje utjecaj na začetnike političke ekonomije uključujući i Adama Smitha.⁶ U taj se međupro-

⁴ Koliko je autoru ovog teksta poznato, o toj temi nije napisana nijedna monografija, niti je izdan ijedan zbornik ili tematski broj časopisa.

⁵ Ti su kontrasti u literaturi bili prisutni i mnogo prije velike obnove interesa za Hobbesovu filozofiju u drugoj polovici 20. stoljeća. Primjerice, od preko 2400 stranica trotomnog Palgraveova *Dictionary of Political Economy* iz 1894. tek su nepune dvije posvećene Hobbesu. Na njima se šturo izražava žaljenje da je autor “tako velike analitičke moći kao što je Hobbes posvetio tako malo pozornosti ekonomiji”. Za autora nema sumnje da se Hobbesova važnost ne temelji na “usputnim opaskama o ekonomskim temama”, nego na teoriji suverenosti čiji nastanak nisu potaknuli ekonomski, već vjerski sukobi (Palgrave, 1894: 316). Godinu dana ranije, međutim, James Bonar u knjizi *Philosophy and Political Economy*, koja daje pregled razvoja tog odnosa od Platona do darvinizma, Hobbesu posvećuje čitavo poglavlje. Iako nije razmatrao ekonomiju kao zasebnu granu znanosti, kod Hobbesa nalazimo “gotovo sve teme koje obuhvaća moderna ekonomija” (Bonar, 1893: 84). Štoviše, čini se da je Hobbesova filozofija “izravno ili neizravno ponudila mnoge pretpostavke za ono što se naziva klasičnom školom moderne ekonomije” (*ibid.*: 85). Suvremene rasprave obilježava sličan raspon u tumačenjima. U recentnom tekstu Laurens van Apeldoorn upozorava da se za Hobbesa, unatoč važnosti njegova metodološkog individualizma za razvoj ekonomske znanosti i usprkos njegovoj teoriji ljudske prirode koja je veoma bliska modelu *homo economicus* moderne ekonomske teorije, može reći da je utemeljitelj znanosti o politici, ali ne i ekonomske znanosti. Razlog tome je što na ekonomska pitanja, strogo podređena politici, Hobbes nije primijenio svoju znanstvenu metodu niti ih je razmatrao u skladu s vlastitom teorijom ljudske prirode (Apeldoorn, 2017: 22). Da je “Hobbesova politika vrsta normativne političko-ekonomske teorije”, smatra pak Tom Sorell, koji Hobbesovu političku ekonomiju razmatra s aspekta dužnosti suverena, a s posebnim naglaskom na važnost međunarodne trgovine (Sorell, 2010: 42). Konačno, titulu oca političke ekonomije Hobbesu je dodijelio Bertrand de Jouvenel u knjizi *De la souveraineté* (Jouvenel, 2019/1955: 395).

⁶ O utjecaju Hobbesove ideje monopola vlasti i “pravnog despotizma” na fiziokrate v. Viner, 1991: 61, 72, 194, 229. Za štrausijansko čitanje Lockeova doprinosa političkoj ekonomiji kao Hobbesova nastavljачa na prihvatljiviji način v. Vinnicombe i Staveley (2002). Sličnosti i razlike Hobbesova i Lockeova tretiranja odnosa individualne slobode u smislu privatnog vlasništva i javnog dobra pod zaštitom javne vlasti u fokusu su Petera B. Josephsona (2016). Kada je riječ o Hobbesovu utjecaju na Smitha, Joseph Cropsey ocjenjuje da je Smithovo shvaćanje čovjeka i prirode u tradiciji Hobbesa i Spinoze jer su njegovi predležeci uvidi u osnovi “propozicije

stor upisuju i ona tumačenja koja u Hobbesu vide teoretičara buržoaskog društva (Taylor, 2010: 416).⁷

S obzirom na to da su sustavni naponi da se razmotri Hobbesovo mjesto u tradiciji klasične političko-ekonomske misli iznimno rijetki,⁸ Strpićev je pothvat gotovo jedinstven i u svjetskim razmjerima. Po ambiciji da se modernu epohu u cjelini zahvati iz očista političke ekonomije Strpićeva je *Robna proizvodnja i udruženi rad* usporediva tek s istraživačkim programom njegova suvremenika Istvana Honta. U knjigama *Jealousy of Trade* (2005) i *Politics in Commercial Society* (2015) Hont propituje međuovisnost politike i ekonomije u moderni. Počevši od Hobbesa, u čijoj “gotovo čistoj politici” gotovo da i nema mjesta ekonomiji, pa sve do Marxa, čija “vizionska teorija postkapitalizma nema nikakve potrebe za politikom” (2005: 2).⁹

spinozističke i hobsističke filozofije” (1957: viii). Riječju, da je “Smith Hobbesov učenik, onaj koji je hobsizam preveo u društveni poredak” (*ibid.*: 29). Za Richarda Grossa Hobbes je onaj autor u tradiciji političke ekonomije kod kojega nalazimo “prvi pokušaj u modernom razdoblju da se na spekulativan način objasne izvorišta društvenih odnosa”. Takav će pristup političkoj ekonomiji, nakon što doživi procvat kod Smitha i Hegela, biti prevladan Marxovim uvidom o historijskom karakteru političko-ekonomskih kategorija (Gross, 1976: 25).

⁷ Sam Taylor smatra da, ako Hobbes i nije politički ekonomist na način Adama Smitha, on to jest “u najdoslovnijem smislu te riječi budući da je istražio *međuodnose vladavine i ekonomije*”, i to uspješnije no njegovi prethodnici. Taj status Hobbes zaslužuje i zato što je shvatio važnost ekonomske politike za opstanak države, a ponajviše zbog toga što je ponudio “veći dio jezika i pojmova” koje će “preuzeti pioniri ekonomske znanosti” (Taylor, 2010: 431).

⁸ Kao što rijetkost predstavljaju i tumačenja Hobbesova shvaćanja ekonomije sa stajališta antičke i medijevalne tradicije. Patricija Springborg smatra da je Hobbes “u tradiciji Aristotelove ekonomije i one kasne skolastike razvio rudimentarnu teoriju kapitala, robe, trgovine i finansijske volatilnosti” (2018: 25). Riječ je o teoriji koja je zagledana unazad u smislu oslanjanja na “medijevalne i renesansne pojmove unutarnje ravnoteže i homeostaze političkog tijela” (*ibid.*: 25). O aristotelijanskim utjecajima na Hobbesovu fiziologiju, pa onda i na njoj zasnovanu fiziološku ekonomiju v. Christensen, 1989. Za odnos Hobbesa i skolastičke ekonomske etike v. Langholm, 1998, poglavlje “Hobbes: the antithesis”, str. 139-157.

⁹ Kada je samo o Hobbesu riječ, za Honta, a u razlici spram Strpića, on još uvijek stoji izvan tradicije političke ekonomije, pa čak i moderne same. Razlog tome Hont nalazi u Hobbesovu odbacivanju ekonomije i trgovinske društvenosti kao značajnih za politiku (2005: 21, 41). Iako je, prepoznajući korist kao “istinski uzrok ljudskog društva”, razvio “savršeno upotrebljivu teoriju stečene trgovinske društvenosti” (*ibid.*: 42), Hobbes ju je odbacio zato što je bio uvjeren kako je drugi uzrok društvenosti, čast, daleko snažniji i opasniji od koristi (*ibid.*: 44). Štoviše, inzistirao je na antitrgovinskoj politici (*ibid.*: 19) jer je smatrao da se razorna moć centrifugalnih tendencija koje pokreće čast povećava u kontaktu s trgovačkim duhom. Zbog toga je Levijatan morao biti apsolutistička država, u stanju očuvati umjetno uspostavljeno političko jedinstvo kontrolom odnosa među podanicima opsjednutim željom za nadmoći koja obuhvaća i cjelokupnu ekonomiju – “Hobbes je zamislio reguliranu ili komandnu ekonomiju u kojoj sigurnost države uživa prioritet nad svim privatnim ekonomskim interesima” (*ibid.*: 18). Moderna predstavnička republika, kao suvremena politička formacija, nastat će u 18. stoljeću spajanjem Hobbesove “ino-

Kao i kod Strpića, težište je na 18. stoljeću, u čijem je okviru kao stožerna postavljena figura Adama Smitha.¹⁰

Kao primjer tumačenja koje, iako u suženoj perspektivi engleskog 17. stoljeća, u prvi plan stavlja upravo ekonomske pretpostavke Hobbesova političkog mišljenja, u sekundarnoj literaturi o Hobbesovu filozofijskom sustavu u cjelini izdvaja se iznimno utjecajna Macphersonova studija *Politička teorija posjedničkog individualizma*.¹¹ Ne čudi stoga da je Strpićevo čitanje Hobbesa bitno obilježeno plodnim, ponekad i razmjerno oštrim, dijalogom s Macphersonom.

U ovom tekstu ponuđen doprinos razmatranju političko-ekonomskog aspekta Hobbesova mišljenja zamišljen je kao analiza njihove diskusije. Namjera mi pritom nije samo pokazati u kojoj mjeri Strpić slijedi Macphersonovu interpretaciju, a u kojoj odstupa od nje, nego i ukazati na spoznajne domete i ograničenja takvog specifičnog pristupa Hobbesu.¹²

vativne teorije predstavničke narodne suverenosti” (*ibid.*: 21) i Smithovog pojma trgovinskog društva (*ibid.*: 38), izvedenog na osnovi Pufendorfova proširenja Hobbesova poimanja prirodnog stanja trgovinom (*ibid.*: 5).

¹⁰ Budući da su Hontovi radovi mahom objavljeni tek po Strpićevoj obrani disertacije 1991, diskusija s Hontom nažalost je izostala. Paralelno čitanje dvojice po mnogo čemu bliskih istraživača zadatak je koji tek čeka svojeg autora.

¹¹ Valja pritom naglasiti kako ni Macpherson Hobbesa ne smatra “značajnim prethodnikom klasičnih političkih ekonomista, ili čak političkih aritmetičara svoga vlastitog stoljeća” (Macpherson, 1983a: 214). Hobbes, podsjeća Macpherson, piše prije negoli su objavljena prva značajna djela iz ekonomije, a sam je nije smatrao zasebnom granom znanosti. Stoga, iako se u njegovim djelima može razabrati opća teorija vrijednosti i određenje rada kao robe (*ibid.*: 214-218), u njima nećemo naći eksplicitno razmatranje odnosa ekonomije i politike (*ibid.*: 212) kao ni opću teoriju razmjenske vrijednosti, teoriju raspodjele, teoriju trgovinske bilance ili vanjske trgovine (*ibid.*: 214). Unatoč tome Macpherson drži da su Hobbesovi uvidi u način funkcioniranja modernog engleskog društva oblikovali ključne ekonomske pretpostavke na kojima je izgrađena njegova znanost o politici (Macpherson, 1989: 131).

¹² Iza ovog teksta stoji i jedan motiv osobne prirode. Riječ je o vraćanju gotovo deset godina starog duga profesoru Strpiću. Na obrani moga magistarskog rada *Struktura i način izlaganja u Hobbesovu “Levijatanu”* u lipnju 2008. Strpić je, kao član komisije, svoja pitanja vezao uz interpretaciju Hobbesove teorije u Macphersonovu djelu. Radilo se, s jedne strane, o ocjeni Macphersonove implicitne ideje “da je za razumijevanje Hobbesa ključan Adam Smith koji je u svom *Bogatstvu* primijenio Hobbesovu metodologiju, pa i neke ključne kategorije, preuzete preko Humea i Pettyja”. S druge, o ocjeni Macphersonova razumijevanja “Hobbesova ‘prirodnog stanja’ kao hipotetskog, a ne kao stanja koje bilo stvarno bilo metodički ‘prethodi’ modernoj državi”. Prirodno stanje državu eventualno može naslijediti kao “nemoderni (a ne predmoderni) konkurentski kaos”. Razlog tome leži u činjenici da je “polazište Hobbesova izlaganja moderni, građanski – a ne historijski ili čak modelski ‘prirodni’ čovjek”. Drugim riječima, polazište Hobbesova izlaganja nije univerzalna priroda čovjeka uopće, već njezina historizirana, nova, građanskim društvom oblikovana ljudska priroda. Kako vjerujem da na obrani nisam ponudio uvjerljive odgovore, pokušat ću to učiniti sada, vraćajući isprva pitanje profesoru Strpiću, propitujući njegovo čitanje Hobbesa s Macphersonom i protiv njega.

I.

Osnovne crte Macphersonova tumačenja Hobbesa nalazimo u tekstu “Hobbes Today” iz 1945.¹³ Temeljna je teza da je Hobbesovo određenje čovjeka, društva i države buržoasko. Prema Macphersonu, Hobbes je, obrćući logiku rezolutivno-kompozitivne metode, kao argumentacijsko ishodište svoje građanske filozofije postavio društvo, a ne pojedinca. Riječ je o društvu koje je “svedeno na tržište”, o “kapitalističkoj tržišnoj ekonomiji” (Macpherson, 1945: 532). To je središte iz kojega se, s jedne strane, proizvodi “atomizirani kompetitivni pojedinac” (*ibid.*: 534) čija je psihologija konstruirana polazeći od pretpostavki koje su “osobito važee za buržoasko društvo” (*ibid.*: 525). Ono što se tako nadaje kao čovjekova priroda, a to je bezgranična želja za dobiti i priznanjem, nije ništa drugo doli rezultat odnosa kojima je strukturirano specifično društvo kojem takav čovjek pripada. Takav se “prirodni” čovjek, pokretan neutaživom žudnjom za moći, tek u drugom koraku pojavljuje kao onaj koji, u smislu njegove reprodukcije, savršeno odgovara društvu obilježenom poopćenim strahovanjem iz kojega je prethodno izveden. S druge strane, buržoasko društvo čini nužnim tip države koji će biti u stanju, nasuprot njemu inherentnoj logici samorastvaranja, “obuzdati i podržati kapitalistički razvoj” (*ibid.*: 532). To znači da društvo od kojega se u argumentaciji polazi istovremeno definira narav individua od kojih je sastavljeno i legitimira “drastične političke zaključke” koje Hobbes izvodi (*ibid.*: 529).¹⁴

¹³ Tekst je ponovno tiskan 1965. pod naslovom “Hobbes’s Bourgeois Man” u zborniku *Hobbes Studies* koji je uredio K. C. Brown (tekst je moguće naći i u zborniku Macphersonovih radova *Democratic Theory: Essays in Retrieval* iz 1973). Taj će zbornik izvršiti golem utjecaj na raspravu o Hobbesu u desetljećima koja su uslijedila, uključivo, zahvaljujući tekstu Keitha Thomasa “The Social Origins of Hobbes’s Political Thought”, i kritičku recepciju Macphersonova tumačenja (v. Thomas, 1965).

¹⁴ U prvoj polovini dvadesetog stoljeća nalazimo dvije značajne interpretacije Hobbesova političkog mišljenja koje su bliske Macphersonovu tumačenju kako je ono *in nuce* izloženo već 1945. S jedne strane, radi se o *Izvorima totalitarizma* H. Arendt (2015), napisanima u drugoj polovini četrdesetih godina, a objavljenima 1951. U okviru *Imperijalizma*, drugog toma trilogije, Arendt iznosi izrazito negativan sud o Hobbesu kao svojevrsnom vjesniku imperijalističke koncepcije politike koja je, pridonijevši uništenju nacionalne države, pripremila tlo za nastanak totalitarizma (v. potpoglavlje “Vlast i buržoazija”, str. 133-144). Za H. Arendt Hobbes je bio “pravi filozof buržoazije” (*ibid.*: 143) čija je revolucionarna znanost o politici izvedena kao nužna iz “obrazaca društvenog i ekonomskog ponašanja” (*ibid.*: 140) koji su nastupili s pojavom buržoazije kao nove klase određene svojim odnosom spram vlasništva shvaćenog na nov način, u smislu novog sredstva koje “proizvodi novo vlasništvo” (*ibid.*: 142). Kao i Macpherson, H. Arendt smatra da Hobbes ne gradi državu polazeći od najzad spoznate čovjekove prirode, nego od specifičnog modela društva. Levijatenu je tako zamišljen “u korist novoga buržoaskog društva kakvo se pojavilo u sedamnaestom stoljeću”, a njegov je čovjek buržoaski čovjek, oblikovan društvom kojem pripada i pokretan isključivo vlastitim interesom i neutaživom žudnjom

Svoje čitanje Hobbesa Macpherson je potom razvio, prije svega, u studiji *Politička teorija posjedničkog individualizma* iz 1962, a zatim i u nešto kasnijem pred-

za moći. Preciznije, radi se o skici “za novi tip čovjeka” koji će se uklopiti u novo društvo i njemu primjerenu državu (*ibid.*: 138). Funkcija te države sastoji se u tome da omogući neograničenu akumulaciju vlasništva neograničenom akumulacijom moći (*ibid.*: 140). H. Arendt stoga osuđuje Hobbesa kao jedinog autora u kanonu zapadne tradicije koji je formulirao filozofijsku legitimaciju tiranije (*ibid.*: 142). S druge strane, riječ je o knjizi *The Political Philosophy of Hobbes* Lea Straussa (1936). Poput Macphersona i Arendt, Strauss negativno vrednuje Hobbesov doprinos. Zajedno s Machiavellijem, Hobbes je utemeljitelj moderne političke filozofije koju se, po Straussovu sudu, u cjelini može odrediti kao pad u odnosu na onu antičku (*ibid.*: xv; 1989: 83-84). Hobbesova je “*nuova scienza* čovjeka i države” utemeljila “ideal civilizacije u modernom obliku”. Radi se o zajedničkom izvoru “ideala i buržoasko-kapitalističkog razvoja i socijalističkog pokreta” (*ibid.*: 1). U svojim će se analizama Strauss, međutim, usredotočiti samo na buržoaski aspekt Hobbesova mišljenja. Unatoč razlikama koje će doći do izražaja u recenziji Macphersonove *Političke teorije posjedničkog individualizma*, u kojoj Strauss dovodi u pitanje nužnost uvođenja društvenih pretpostavki u Hobbesovu argumentaciju i odbacuje ideju o Hobbesovu izvodenju čovjekove kompetitivne prirode iz pomalajućeg buržoaskog društva (1964), Macpherson je doslovce preuzeo Straussovu ocjenu Hobbesova morala kao “morala buržoaskog svijeta” (1936: 121; usp. Macpherson, 1945: 528). Prema Straussu, Hobbesova je politička filozofija, neovisno o metodi koju je primjenjivao u pojedinim fazama njezina razvoja, sadržajno određena antitezom između dviju strasti: oholosti, kao “korijena svog zla” (1936: 111) i straha od smrti, kao “korijena svog prava i utoliko cjelokupnog morala” (*ibid.*: 18). Ta ga je antiteza progresivno vodila odbacivanju aristokratskih vrijednosti i filozofijskom opravdanju srednje klase (*ibid.*: 118). Ideali njegove političke filozofije su buržoaski – uz mir to je sloboda za individualno bogaćenje (*ibid.*: 119). U kasnijem djelu *Prirodno pravo i istorija* Strauss će Hobbesa identificirati kao utemeljitelja liberalizma (1997: 137). Lee Ward (2020) upućuje na suvremene odjeke čitanja Hobbesa kao teoretičara buržoaskog društva. Tako Jürgen Habermas Hobbesa, od čijeg su vremena “prototip za zakon općenito bile norme buržoaskog privatnog prava” (1996: 28), određuje “više kao teoretičara buržoaske vladavine prava bez demokracije nego kao apologeta neograničenog apsolutizma” (*ibid.*: 90). Pierre Manent pak smatra da je Smithova općeljudska želja za poboljšanjem vlastitog stanja kao želja za kupovnom moći izvedena redukcijom iz Hobbesove želje svakog čovjeka za povećanjem vlastite moći, a u čijoj je pozadini *homo economicus* (1994: 127-128). Ward dovodi u pitanje takva tumačenja koja Hobbesu pripisuju buržoaski impetus promoviranja ekonomskog determinizma i slobodnog tržišta zasnovan na ideji sebičnog posjedničkog individualizma, pokazujući da je Hobbesova politička ekonomija obilježena snažnom normativnom dimenzijom koja se očituje u važnoj ulozi koja je u njoj pridana pravičnosti i “podvrgavanju ekonomskih snaga političkim potrebama države” (2020: 10, 2-3, 6, 11).

Kao na moguće ishodište kritika Hobbesa koje, kao što to čine Macpherson i H. Arendt, dovode u pitanje ispravnost njegove argumentacije sa stajališta zahtjeva rezolutivno-kompozitivne metode, valja, međutim, uputiti na *Raspravu o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima* Jean-Jacquesa Rousseaua (1978). U njoj Rousseau ukazuje na to da Hobbes u svojoj konstrukciji prirodnog stanja ne polazi od prirodnog čovjeka, već od čovjeka kojeg karakterizira “mnoštvo strasti koje su djelo društva” (*ibid.*: 44). Tek je, naime, tako mogao doći do zaključka o prirodnom stanju kao poopćenom stanju rata. *Druga rasprava* stoga predstavlja polaznu

govoru izdanju *Levijatana* koje je uredio 1968.¹⁵ Ono se fokusira na dva problemska sklopa. Prvi se odnosi na Hobbesovo poimanje prirodnog stanja (Macpherson, 1981: 7-58; 1968: 30-45). Drugi se tiče određenja odnosa suverene vlasti spram tržišta kako je ono izvedeno u *Levijatanu* (Macpherson, 1981: 59-90; 1968: 45-63).

Prema Macphersonu, Hobbesov prirodni čovjek je čovjek do kojeg se, u skladu s metodom introspekcije kojom se u *Levijatanu* nadomješta rezolutivno-kompozitivna metoda kada je riječ o antropologiji, došlo promatranjem čovjeka u postojećem društvu (Macpherson, 1981: 14). Stoga nema nikakve opreke između prirodnoga i civiliziranog čovjeka. Prirodni čovjek je i dalje čovjek čije je ponašanje uvjetovano socijalizacijom u okviru civiliziranog društva (*ibid.*: 15, 20). To postaje jasno kada se pažljivo razmotri Hobbesova konstrukcija prirodnog stanja. Macpherson, naime, pokazuje da do prirodnog stanja kao poopćenoga ratnog stanja nije moguće dospjeti polazeći isključivo od fizioloških pretpostavki o funkcioniranju čovjeka kao mehanizma. Za to je bilo potrebno u argumentaciju uvesti dodatnu društvenu pretpostavku o univerzalnoj suprotstavljenosti moći svakog čovjeka moći svakog drugog čovjeka (*ibid.*: 29-30, 33, 35, 38, 58, 66-67; 1968: 35-38; 1983b: 803). Iz nje se izvodi dodatna pretpostavka, a ona glasi da se sva instrumentalna moć sastoji u raspolaganju moćima drugih ljudi (Macpherson, 1968: 35). Te su pretpostavke nužno društvene jer, prema Hobbesu, stalnom povećanju svoje moći izvorno ne teže svi, nego samo neki ljudi (*ibid.*: 34; Hobbes, 2004: 91).¹⁶ U tom slučaju zaključak o međusobnoj suprotstavljenosti moći svijlu ljudi zahtijeva daljnju

točku za ona tumačenja Hobbesove znanosti o politici koja u njegovu poimanju prirodnog stanja nalaze čovjeka koji je proizvod svoga društva, i samim time u okviru te znanosti otvaraju dijakronijsku perspektivu u smislu mogućnosti oblikovanja čovjekove prirode kroz povijest. (O Rousseauovoj recepciji Hobbesova mišljenja v. Douglass, 2015, a s obzirom na problematiku poimanja prirodnog stanja posebice poglavlje "The State of Nature and the Nature of Man", str. 61-103; Lalović, 2017, posebice drugi odjeljak, "How is Rousseau Indebted to Hobbes?", str. 66-77.)

¹⁵ Za cjelinu uvida u Macphersonovo tumačenje Hobbesa v. "Natural Rights in Hobbes and Locke" (1973b/1967), "Hobbes' political economy" (1983a), "Leviathan Restored: A Reply to Carmichael" (1983b) i "Thomas Hobbes" (1989).

¹⁶ Macpherson precizno identificira na kojem je mjestu "civilizacija ušla u Hobbesovu konstrukciju" (Macpherson, 1981: 25). Riječ je o Hobbesovoj analizi moći izvedenoj u X. poglavlju *Levijatana*. Nakon prve, neutralne definicije moći kao sredstva za postizanje nekog budućeg dobra koju nalazimo u prvom odlomku tog poglavlja (Hobbes, 2004: 66), Hobbes u narednom odlomku daje drugu, bitno promijenjenu definiciju. Čovjekova prirodna moć tamo je određena kao relativna, odnosno kao višak moći u odnosu spram moći drugih ljudi (*ibid.*: 1985: 150). Takvo shvaćanje moći kao *premoći* proizlazi iz promatranja *društvene* dinamike koju karakterizira univerzalno sukobljavanje (Macpherson, 1981: 24-39).

pretpostavku “takvog modela društva koje dopušta ili zahtijeva stalno napadanje jednih na druge” (Macpherson, 1981: 35).¹⁷

Macpherson stoga smatra kako je Hobbes, prije negoli je dao svoj opis prirodno stanja, imao dovršen model društva kojem odgovara njegova analiza moći, časti, vrednovanja, distributivne i komutativne pravednosti, izvedena zaključno s XI. poglavljem *Levijatana*. To je model *posjedničkog tržišnog društva* čije su glavne karakteristike “osobine modernog konkurentskog tržišnog društva” (*ibid.*: 46).¹⁸ Ključna je karakteristika tog društva, u kojemu nalazimo tržište rada, zemlje i kapitala, postojanje rada kao robe (*ibid.*: 40; 1968: 50). Budući da zemlja i kapital nisu dostupni svima, oni koji raspolažu isključivo vlastitim radom kao otuđivim posjedom prinuđeni su nuditi ga na tržištu koje omogućuje kontinuirano prenošenje njihove moći vlasnicima zemlje i kapitala (Macpherson, 1981: 47). U tom društvu svi su, dakle, podjednako uvučeni na tržište i odnose se jedni spram drugih prvenstveno kao vlasnici roba koje kao konkurenti nude na njemu. Budući da u njemu tržišne relacije “oblikuju ili prožimaju sve društvene odnose” (*ibid.*: 40), ono je “potpuno razvijeno tržišno društvo” (*ibid.*: 45), svedivo na “niz tržišnih odnosa” (*ibid.*: 56). Tržišni mehanizam formiranja cijena regulira odnose među pojedincima zato što “je na tom tržištu svaki posjed roba, uključujući i ljudsku energiju” (*ibid.*: 46). Logika tržišta ih tako prisiljava, a tržišno im društvo to istovremeno omogućuje, da se kontinuirano sukobljavaju, neprestano nastojeći povećati svoju moć nad drugima. Prirodno stanje Hobbes je zatim izveo kao opis interakcije tih ljudi, civiliziranih u okviru tog specifičnog društva, u uvjetima nepostojanja javne vlasti. Drugim riječima, ono što prirodno stanje razlikuje od građanskoga nisu različite figure čovjeka koje u njima nalazimo, nego isključivo izostanak zakona.

Društvo koje Hobbes, dakle, razlaže ne bi li došao do pojedinaca koje zatim zamišlja u uvjetima nepostojanja javne vlasti jest posve kapitalističko društvo. Međutim, nije riječ samo o modelu. Po Macphersonovu sudu, Engleska koju Hobbes ima pred očima “prilično je potpuno tržišno društvo” (*ibid.*: 55). Hobbesova analiza naravi takvog modernog engleskog društva kao “atomističkog buržoaskog tržišnog društva” (Macpherson, 1989: 131) bila je izrazito prodorna. To se, prema Macphersonu, jasno očituje u njegovu revolucionarnom uvidu da je s nastupanjem tržišta,

¹⁷ U tekstu “Leviathan Restored: A Reply to Carmichael” iz 1983. Macpherson će revidirati tu tezu i ustvrditi kako je Hobbes od samoga početka imao na pameti model posjedničkog tržišnog društva. U tom je smislu preciznije reći da se pretpostavka o univerzalnoj suprotstavljenosti ljudskih moći i invazivni model društva međusobno uvjetuju, da su to “zapravo dva načina da se iskaže ista stvar” (Macpherson, 1983b: 803).

¹⁸ Prema Macphersonu, na tom je modelu društva, u kojem svaki čovjek uvijek traži sve više moći, Hobbes utemeljio i svoju koncepciju neograničenog prirodnog prava (Macpherson, 1973b: 227).

koje je nastalo nedavno, ali će ostati zauvijek (Macpherson, 1981: 53), nastala sila koja nije određena ni subjektivno ni natprirodno, već je objektivne naravi. Ta sila utvrđuje vrijednost ili cijenu svega, uključujući i čovjeka samog (*ibid.*: 52, 67). Budući da joj nitko ne može izbjeći, jednakost među ljudima nije samo jednakost samopokretanih mehanizama koji se svi podjednako žele održati u kretanju i utoliko uživaju jednaka prava, nego je to i jednakost u podvrgnutosti “determinaciji konkurentskog tržišta moći” (*ibid.*: 72). Riječ je o “objektivnom poretku koji ne treba nikakva transcendentna moralna načela da bi nastavio funkcionirati” (Macpherson, 1968: 58). Štoviše, činjeničnu premoć *tržišnog društva* Hobbes vidi tako snažnom da je iz nje moguće izvesti pravo, odnosno političku obvezu. Kako se nitko ne može oduprijeti snazi tržišta, a jedina je alternativa tržištu, čini se, anarhija, svatko racionalan u situaciji u kojoj su svi jednaki u svojoj podjarmljenosti prihvaća nužnost uspostave suverene vlasti i svoju obvezu spram nje.

Iako Hobbes nije bio pobornik *laissez-faire* modela odnosa države i ekonomije, nego je, sudeći po karakteru ekonomskih politika koje je zagovarao, bio merkantilist, on je nesumnjivo promicao kapitalizam na način koji je bio primjeren ranoj fazi njegova razvitka (Macpherson, 1983a: 213-214). O tome svjedoče ne samo specifične ekonomske politike koje je promicao, zamišljene kao poticaj rastu produktivnosti i akumulaciji kapitala, nego i uloga države uzeta općenito. Ona se, skraćeno, sastojala u tome da “raščisti put za kapitalizam” (Macpherson, 1989: 133; usp. 1983a: 221). Radi se o buržoaskoj državi koja nema za cilj dokidanje konkurencije i stjecanja. Naprotiv, moćna suverena vlast je potrebna jer samo ona može provoditi pravila koja će trajno zajamčiti uvjete za njihovo nesmetano odvijanje, sprečavajući da kapitalističko poduzetništvo preraste u nasilje i uništi tržište (Macpherson, 1968: 48, 52; 1981: 72, 75, 80-81). U tom smislu Macpherson tumači naizgled paradoksalan Hobbesov zagovor prava suverena da određuje uvjete valjanosti ugovora, ali i da uspostavlja vlasništvo, i to kao isključivo pravo spram drugih podanika, no ne i spram njega samog. Radi se zapravo o projektu dokidanja predmodernih koncepcija vlasništva i posjeda koje su otežavale uspostavu tržišta zemlje i rada kao otuđivih roba.¹⁹ Stoga se Hobbesovu teoriju države, s iznimkom suverenova prava da samostalno odlučuje o svome nasljedniku, može smatrati posve usklađenom sa zahtjevima buržoaskog društva u periodu primarne akumulacije kapitala (Macpherson, 1983a: 220-223).

Nastojeći razriješiti problem političke nestabilnosti, Hobbes je u analizi krenuo od postojećega, buržoaskog društva. U skladu s logikom rezolutivno-kompozitivne metode, u sintetičkoj fazi argumentacije to isto društvo je rekonstruirano. Spoznajni se doprinos njegove znanosti o politici stoga ne očituje u izmjeni ekonomskih odno-

¹⁹ O Hobbesovu poimanju vlasništva v. Lopata, 1973.

sa koji se uzimaju kao nepromjenjivi, već u usklađivanju države u pogledu njezinih zadaća s ciljem njihova očuvanja (Macpherson, 1983b: 804; 1968: 52). Riječ je, dakle, o projektu “legitimacije ranokapitalističke države” (Macpherson, 1983a: 222).

II.

U svojoj analizi Hobbesova mjesta u klasičnoj britanskoj političkoj i političko-ekonomskoj teoriji Strpić iznimno visoko vrednuje utjecaj metodološkog okvira koji će Hobbes dati nastajućim društvenim znanostima, a o čemu svjedoči tradicija od Smitha do Milla. Strpićevo razumijevanje Hobbesove upotrebe rezolutivno-kompozitivne metode u bitnim crtama slijedi Macphersonovo. Naime, on detektira da Hobbesov prirodni izolirani čovjek nije čovjek kao takav, nego je riječ o pojedincu koji je zadobiven rezolucijom postojećega građanskog društva. Upravo zato, ponovnim komponiranjem tih pojedinaca, koji i dalje zadržavaju odredbe pripadnosti razloženoj cjelini, u sintetičkoj fazi argumentacije mora nastati društvo kojemu su “građanske karakteristike sasvim prirodne” (Strpić, 2017: 28, 30). U suglasju s Macphersonom, Strpić svrhu te operacije vidi u dokazivanju nužnosti uspostave suverene/opće moći koja će jamčiti nesmetano djelovanje građanskog sloja, tj. razmjensko “ispoljavanje svih ljudskih i društvenih moći u znaku privatnog vlasništva” (*ibid.*: 29). Hobbesovi izolirani pojedinci u prirodnom stanju ljudi su koje je proizvela jedna specifična historijska epoha, epoha građanskog društva. Njihova je psihologija “rivalska psihologija buržuja-konkurenta dovedena do ideal-tipa” (*ibid.*: 30).

No kada je riječ o tumačenju što Common-Wealth za Hobbesa jest, Strpić veoma snažno odstupa od Macphersonove interpretacije.²⁰ Prema Strpiću, ono što

²⁰ Strpić se svojim dijalogom s Macphersonom uključuje u raspravu koja se vodi od samog objavljivanja *Teorije posjedničkog individualizma* 1962. Knjiga je odmah zaokupila pažnju eminentnih znanstvenika koji su u svojim recenzijama vrlo rano detektirali njezine pozitivne strane (Hill, 1963), ali je i izložili utemeljenim kritikama (Strauss, 1964; Berlin, 1964; Viner, 1963a; 1963b; usp. Macpherson, 1963). Slično kao i u ranije spomenutoj Straussovoj kritici, Isaiah Berlin dovodi u pitanje tezu da se strasti Hobbesova čovjeka u prirodnom stanju, njegova definicija moći ili pak univerzalna suprotstavljenost moći među ljudima ne mogu izvesti nikako drugačije doli apstrahiranjem iz kapitalističkog društva. Nadalje, prema Berlinu, Macpherson svoju tezu o izvoristima sukoba među ljudima kod Hobbesa gradi na vrlo uskom temelju, izostavljajući pritom čitav spektar religijskih i ideoloških sporenja koja su opterećivala Englesku Hobbesova vremena. Konačno, Berlin ukazuje na to da Macpherson zanemaruje transformativnu moć države koja putem obrazovanja može i mora među podanicima pobuditi one strasti koje ljude čine kooperativnima (Berlin, 1964: 448-458; usp. Viner, 1963a: 552-553). U svojoj kritičkoj analizi, koju Quentin Skinner smatra “važnim prikazom aristokratskog *milieu*a u kojem je Hobbes živio i njegova utjecaja na njegov intelektualni razvoj” (Skinner, 1996: 217), Keith Thomas je ukazivao na to da je englesko društvo Hobbesova vremena bilo mješavina aristokratskih, buržoaskih i pučkih elemenata (Thomas, 1965: 191, 236), da je Hobbes, unatoč tome što se pojedini

omogućuje da se Hobbesa čita kao rodonadželnika ne samo klasične političke nego i političko-ekonomske teorije jest njegovo revolucionarno prevrednovanje rada. U opreci spram antičke i medijevalne tradicije Hobbes uzdiže rad u temeljnu prirodnu moć čovjeka i čini ga osnovom države/društva. Rad je tako postavljen “u samo središte funkcioniranja Hobbesova sistema političke teorije u cjelini” (*ibid.*: 52). Pojam moći kao “radno-tržišni princip građanske tržišne integracije” za Strpića je

aspekti njegove ekonomske pozicije mogu označiti kao buržoaski (*ibid.*: 229), rezerviran spram poimanja vlasništva kao apsolutnog prava i ideje neograničenog bogaćenja (*ibid.*: 214-227) te da je velikim dijelom ostao vjeran idealima aristokratskog društva (*ibid.*: 202). Snažan je odjek imala i kritika Williama Letwina koja propituje i zaključak o Engleskoj Hobbesova vremena kao buržoaskom tržišnom društvu, i tezu da je Hobbes pretpostavke svoje argumentacije izveo iz činjenica koje su karakteristične za takvo društvo, i ideju o postojanju buržoazije kao homogene klase u tom društvu (Letwin, 1972: 144; v. Macphersonov odgovor iz 1974; usp. Miller, 1982: 123-126). Pitanje univerzalne suprotstavljenosti moći među ljudima u središtu je rasprave koju su vodili D. J. C. Carmichael i Macpherson (Carmichael, 1983a; 1983b; Macpherson, 1983b). Carmichael veoma uvjerljivo pokazuje kako kod Hobbesa, barem u *Levijatanu*, nije moguće pronaći tekstualno uporište za tezu o univerzalnoj suprotstavljenosti moći. Štoviše, čak i kada bi ono i postojalo, to ne bi značilo da je za njezino izvođenje nužan ili uopće poželjan model buržoaskog društva. Naime, univerzalna suprotstavljenost nije moguća ni u kakvom društvu, nego isključivo u prirodnom stanju (Carmichael, 1983a: 79-80). Na Thomasovu tragu Ian Shapiro smatra da je Macphersonova interpretacija, pored ozbiljnih manjkavosti u pogledu egzegeze, i historijski neuteemeljena jer ne uvažava “tranzicijsku narav engleskog društva” Hobbesova vremena (Shapiro, 1986: 23). Iz tog razloga ona je slijepa za inovativnu ulogu države kojoj Hobbes dodjeljuje vrlo široke ovlasti, naizgled nespojive s modelom posjedničkog tržišnog društva, a u cilju stvaranja pretpostavki za funkcioniranje građanskog društva i tržišta u njegovu okviru (*ibid.*: 69-79). U novijim se raspravama, nasuprot ocjeni Aloysiusa Martinicha o Thomasovu “definitivnom opovrgavanju” Macphersona (Martinich, 1997: 148; usp. 2005: 213), uočava tendencija k rehabilitaciji njegova tumačenja. Ulazeći u razmatranje prethodno iznesenih kritika, Jules Townshend (1999) nastoji obraniti ideju o povezanosti Hobbesova mišljenja i nastanka kapitalizma preformulacijom Macphersonovih teza. Prema Townshendu, ako Hobbes i nije pisao o tržišnom društvu, zaključci njegove znanosti o politici nedvojbeno su bili za tržišno društvo, bez obzira na to što sam Hobbes nije bio svjesni pobornik buržoazije. Ambivalentnost Hobbesova teksta u smislu napetosti između aristokratskih i buržoaskih motiva može se objasniti činjenicom da njegova misao nije refleksija isključivo tržišnih tendencija koje, međutim, nedvojbeno detektira (*ibid.*: 65-71). Svoju apologiju Richard Hillyer (2002) izvodi neizravno, dovodeći u pitanje Thomasovu interpretaciju. Naime, on pokazuje da Thomasovo čitanje oscilira između odbacivanja Macphersonove teze kao reduktivne jednostranim inzistiranjem na aristokratskom duhu Hobbesova mišljenja i njezina uključivanja u širi okvir koji, pored pučkih i aristokratskih, sadrži i buržoaske elemente (*ibid.*: 33). Upravo u takav širi okvir Michael Bray pozicionira svoju poticajnu reviziju Macphersonove teze (2007). Bray smatra da Macphersonova pozicija dobiva na težini ako se, u skladu s rezultatima suvremene historiografije, uspon kapitalizma u Engleskoj shvati kao posljedica uspona *kapitalističke aristokracije* (*ibid.*: 60). Hobbes piše o društvu tranzicije u kojemu transformacija odnosa zemljoposjedničke aristokracije i seljaka dovodi do nastanka agrarnog kapitalizma u kojemu tržište postupno sebi podređuje i jedne i druge, mijenjajući pritom ne samo njihovo ponašanje nego i njihovu psihologiju (*ibid.*: 70, 87).

sama osnova Hobbesova sustava (*ibid.*: 114). Prirodna moć rada osnova je svakog prisvajanja, ali i same državne zajednice uspostavljene integracijom svih prirodnih i instrumentalnih moći državljana u općoj moći, a koja zauzvrat omogućuje pretvaranje posjeda u vlasništvo i bogatstvo samo (*ibid.*: 135). Štoviše, budući da je rad izvor svake moći, on pruža jedinstveni temelj države/društva koju iz tog razloga karakterizira strukturalno jedinstvo (*ibid.*: 121). Hobbes je tako suverenu/opću moć shvatio “nerazvedeno kao političko-pravno-ekonomsku moć” (*ibid.*: 342).

Polazeći od te osnove, Strpić u Macphersonovoj interpretaciji, koju neovisno o tome smatra revolucionarnom (*ibid.*: 358) i “klasikom političke i političko-ekonomske teorije” (*ibid.*: 113), neprihvatljivim ocjenjuje tumačenje Hobbesova Levijatana kao tržišnog društva, društva-tržišta (*ibid.*: 28, 359). Hobbes je svoje poimanje države/društva doista gradio na rivalskom ponašanju čovjeka, ali nije prepoznao tržišnu općenitost građanskog društva (*ibid.*: 130), smatrajući da se transfer moći između članova građanskog društva “ne odvija po kakvim sebi imanentnim zakonitostima” (*ibid.*: 128). Kako kod Hobbesa ne može biti autonomne samoregulacijske tržišne strukture upravo zato što je građansko društvo lišeno imanentnih zakonitosti, potrebna je suverena/opća moć koja u njega unosi zakon i red (*ibid.*: 128, 135). Stoga je tek u državi, dakle, tek pod pretpostavkom postojanja suverene/opće moći koja sprečava eskalaciju sukoba u latentnom prirodnom stanju rivalskog društva moguće podvođenje rada pod razmjenu, odnosno proizvodnja kao razmjenska/robna proizvodnja. Macphersonovo tumačenje koje inzistira na objektivnoj moći tržišta utoliko nije ništa drugo doli “radikalno ‘smitiziranje’ poanti” Hobbesovih tekstova (*ibid.*: 358).

Naime, tek je Smith iz rivalskog ponašanja Hobbesova čovjeka “izveo i konkurenciju kao tržišno-društveno stanje (...) i stvorio model trgovinskog društva” (*ibid.*: 359). Na koji je način to postigao? Smith od Hobbesa preuzima “matricu rezolucije i komponiranja moći u društvu” (*ibid.*: 33), ali tu logiku drži djelatnom isključivo u okviru građanskog društva shvaćenog nepolitički. Za razliku od Hobbesa, Smith moći čovjeka u građanskom društvu ne vidi kao nužno međusobno suprotstavljene, kao “uvijek ofenzivne ili defenzivne moći”. Posredstvom prirodne sklonosti čovjeka razmjeni Smith u njegovoj moći, kao moći razmjene, pronalazi ono što se izravno odnosi na već u sebi sadržanu općenitost (*ibid.*: 129). Prema Strpiću, Smith od Hobbesa nije preuzeo samo “metodologiju već i njegove kategorije i njihove međusobne relacije”, smjestivši ih pritom u okvir liberalnog društva i privrede lišenih državne intervencije. Tako je Smith izravno preuzeo “rad (*Labour*) posredovan razmjenom kao temeljnu prirodnu moć građanskog pojedinca i građanskog društva” (Strpić, 2015: 26). Njegovo je shvaćanje moći, također preuzeto od Hobbesa, važeće samo za prostor tržišta. Tako Smithov *purchasing power* zamjenjuje ono što je kod Hobbesa *power* naprosto, *common stock* nalazimo umjesto *common power*, a *general stock* stoji namjesto *sovereign power* (*ibid.*: 26-27). Važno je pritom naglasiti da je ono što se nadaje kao translacija Hobbesovih političkih pojmova u

ekonomsku sferu i što, povratno, omogućuje razumijevanje Smithovih kategorija i u političkom ključu, za Strpića zapravo redukcija važenja Hobbesova političko-ekonomskog kategorijalnog aparata na isključivo ekonomski prostor. Ekonomsko trgovinsko društvo reproducira se na osnovi autohtonih ekonomskih zakonitosti i iz sebe, kao temeljnog, izlučuje političku državu koja može samo ometati njegovo “skladno funkcioniranje” (Strpić, 2017: 135). Na taj je način, smatra Strpić, Smith doveo u pitanje u Hobbesa nerazvedenu strukturu države/društva, jedinstveno utemeljenu u moći/radu (*ibid.*: 121).²¹

III.

U završnom dijelu teksta pokušat ću kritički sagledati prethodno izloženo Macphersonovo i Strpićevo tumačenje Hobbesova poimanja prirodnog stanja i države.²²

Macphersonovo tumačenje Hobbesova shvaćanja prirodnog stanja, koje Strpić u osnovnim crtama slijedi, smatram izuzetno značajnim jer ono jasno upućuje na

²¹ Strpić smitiziranjem proglašava ne samo Macphersonovo implicitno ukazivanje na identitet građanina i trgovca kod Hobbesa nego i samo identificiranje postojanja tržišta moći, tretiranje moći kao robe koja je u obliku privatnog vlasništva prenosiva na drugoga, kao i utemeljenje građanskog društva na proizvodnji i razmjeni bogatstva u Hobbesovim spisima (2017: 358). Problem s takvom interpretacijom Macphersonova čitanja Hobbesa je, međutim, dvostruk. S jedne strane, valja podsjetiti da sam Macpherson upozorava kako Hobbesovo društvo mišljeno po modelu tržišta nije “*laissez-faire* samoregulirajuće tržište” (Macpherson, 1945: 532). Hobbes je, po Macphersonovu tumačenju, propustio prepoznati integrativnu snagu tržišne dominacije nad pojedincem. Neovisno o tome Hobbes je s pravom shvatio da će kapitalističko društvo trebati snažnu političku vlast jer su društvene veze u tom društvu, iako stvarne, slabije negoli u drugim društvima (*ibid.*: 534). S druge strane, i sam Strpić na više mjesta svoju argumentaciju gradi upravo na čitanju Hobbesa kroz Macpherson-Smithovu optiku. Primjerice, kada govori o Hobbesovu shvaćanju “proizvodnje kao robne proizvodnje”, Strpić navodi “da je Hobbes u *podvrgavanju rada* (kao osnovne prirodne moći čovjeka-pojedinca) *pod razmjenski odnos* (kao temeljni društveni odnos građanskih društava) – vidio *temeljnu odliku moderne produkcije zajednice kao državne zajednice*”. A “*razmjenski je odnos* ovdje, dakako, istodobno *implicirao i odnos privatnog vlasništva* koje je za Hobbesa *raison d'être Common-wealtha*” u kojemu “rad postaje proizvodnja, a proizvodnja – reprodukcija zajednice”, ali “samo pod pretpostavkom robne razmjene moći, pod pretpostavkom privatnog vlasništva i njegovih tržišno-ugovornih transfera” (2017: 112). Rad kao moć podveden je pod razmjenu i pretvoren u robu koja se kao privatno vlasništvo razmjenjuje na tržištu na kojemu se ljudi pojavljuju prije svega kao trgovci, kupci i prodavači. U skladu s time država/društvo je “razmjenska zajednica (...) u kojoj se neprestano vrši konkurentna razmjena moći” koja je u svom osnovnom obliku rad (*ibid.*: 341). Vjerujem da je takva, naizgled nekonzistentna argumentacija posljedica relevancije Macphersonova tumačenja za razumijevanje Hobbesova naslijeđa, budući da je Smithova revizija Hobbesova modela odlučujuće utjecala na daljnje oblikovanje tradicije političke ekonomije, njezine recepcije u Hegela i kritike u Marxa kao osnovne teme Strpićeve knjige.

²² Na ovome mjestu valja uputiti na kritičko vrednovanje Strpićeva čitanja Hobbesa koje je Dragutin Lalović sažeto izložio u pogovoru Strpićevoj knjizi *Prema Novoj političkoj ekonomiji*

skriveno korake u Hobbesovoj naizgled besprijekorno logički izvedenoj konstrukciji. Identifikacijom društvenih premisa koje su pridodane onima izvedenim iz čovjekove fiziologije, Macpherson je jasno upozorio kasnije istraživače da u Hobbesovu pojmu prirodnog stanja susrećemo ljude čija je priroda povijesno oblikovana, civilizirane ljude čije je djelovanje uvjetovano socijalizacijom u nekom specifičnom obliku društva koje je *prethodilo* prirodnom stanju. Međutim, to je tumačenje istovremeno bitno reduciralo kompleksnost nevolje prirodnog stanja inzistirajući na ekonomskom sukobu kao odlučujućem ili pak jedinom izvoru rata svih protiv sviju. To, s jedne strane, znači ne uzeti u obzir sve ono što društveni čovjek u prirodno stanje donosi kao vjersko i političko biće. A upravo su ta uvjerenja pokretači najsnažnijih sukoba u *postdržavnom* prirodnom stanju koje nastupa po raspadu države, a u kojemu nalazimo, posve u skladu s Macphersonovim čitanjem, ljude socijalizirane životom u državi koje više nema.²³ S druge strane, to znači ostaviti po strani Hobbesovu antropologiju koja sasvim nedvosmisleno dokazuje da je neposredovana čovjekova priroda sama po sebi izvor sukoba već i u *preddržavnom* prirodnom stanju u kojemu nalazimo tek formirana ljudska bića. Zanimajući politički, političko-teološki i antropološki aspekt Hobbesova poimanja prirodnog stanja i svodeći ga isključivo na njegov ekonomski aspekt, Macphersonovo tumačenje simplificira Hobbesov problem. S njegova se, moglo bi se reći optimističnog, stajališta čini kao da je prirodno stanje kao ratno stanje naprosto rezultat socijalizacije čovjeka u posjedničkom tržišnom društvu.²⁴ Novi tip društva bio bi dovoljan da se transformira čovjeka, a državu, kao puki instrument regulacije tržišne ekonomije, u konačnici učini nepotrebnom.²⁵

naslovljenom “*Maitre-penseur* razvojne politologije”, u odjeljku “Diskusijski kontrapunkt: na početku moderne bijaše Hobbes?” (2015: 278-286). Taj tekst svjedoči o dugogodišnjoj razmjeni dvaju kolega koji su istome problemu pristupali u okviru bitno različitih istraživačkih programa. U toj su se razmjeni ocrtale dvije moguće Hobbesove figure: ona metodološkog i kategorijalnog utemeljitelja “britanske političke i političko-ekonomske teorije” (*ibid.*: 281) i ona utemeljitelja države kao “ključnoga modernoga pravno-političkog projekta konstitucije suverene vlasti” (*ibid.*: 282). Dok je u središtu Strpićeve političko-ekonomske interpretacije *Levijatana* “radno-razmjenska logika proizvodne moći”, u Lalovićevu je fokusu pitanje diskurzivnog ustrojstva pravedne vlasti, odnosno legitimnog autoriteta (*ibid.*: 282-284; v. i Lalović, 2006b: 118-121).

²³ O uzrocima sukoba u takvom postdržavnom prirodnom stanju Hobbes govori u XXIX. poglavlju *Levijatana* naslovljenom “O onome što slabi državu i vodi njezinu raspadu”. Doktrine koje Hobbes na tom mjestu podvrgava kritici sa stajališta nužnosti jedinstvene i apsolutne suverene vlasti one su koje rastvaraju državu i pokreću građanske ratove kojima je zamijenjena.

²⁴ To je jasno vidljivo iz Macphersonova prikaza Hobbesova tumačenja uzroka engleskoga građanskog rata. On ih, naime, svodi na sukob između pobornika starog morala i onih koji su podržavali novi tržišni moral i novi tip poretka sukladan tržišnim interesima, potpomognuti novim tržišno nastalim bogatstvom (Macpherson, 1981: 54, 72).

²⁵ O Hobbesovu poimanju prirodnog stanja v. tekst “Polazište Hobbesove znanosti o politici” (Ribarević, 2008) objavljen u prilagođenom obliku kao potpoglavlje 2.2 “Prirodno stanje” u knjizi *Hobbesov moment: rađanje države* (Ribarević, 2016: 84-100).

Macpherson, po mome sudu, čini još jednu, s prethodno rečenim povezanu pogrešku. Kada analizira Hobbesovo poimanje prirodnog stanja, on se ne zaustavlja na konstataciji da su ljudi u tom stanju bitno obilježeni postojećim društvenim poretkom. Macpherson zaključuje da su upravo to ljudi koje Hobbes vidi kao državljane svoga Levijatana. Po njegovu sudu, Hobbes nije želio postići ništa drugo doli uvjeriti postojeće ljude da u potpunosti prigrlje novu moralnost tržišta kao objektivne sile koja ionako neizostavno svakoga na jednak način podjarmljuje. Macpherson stoga zaključuje da je Hobbes bio apologet buržoaskog društva i države. Po mom sudu, ne samo da je ranomoderna država imala daleko šire, a time i teže zadaće nego je kod Hobbesa ona zamišljena kao okvir za djelovanje državljana koje nije moguće svesti na ideal-tip buržuja koji neprestano teži povećanju vlastite moći nauštrb svih ostalih. Kada bi bilo tako, Hobbes bi morao bitno drugačije definirati prirodne zakone na kojima država počiva i čije bi slijeđenje trebala učiniti mogućim. Daleko od toga da prirodni zakoni podržavaju logiku unilateralnog djelovanja karakterističnu za takvog čovjeka i, općenitije, za svakog čovjeka u prirodnom stanju, oni otvaraju horizont uzajamnosti koji podrazumijeva bitno modificiranje njegova djelovanja (v. Ribarević, 2006; 2016: 100-104).

U tom se pogledu posve slažem sa Strpićem da je kod Macphersona riječ o nelegitimnom smitiziranju Hobbesa koje Levijatan reducira, sukladno suženom poimanju problematike prirodnog stanja, na aparat vlasti čija se uloga iscrpljuje u regulaciji ekonomskih kretanja i koji je zapravo utemeljen njihovom logikom. Međutim, moje razumijevanje Hobbesove teorije države odstupa i od onoga koje nalazimo u Strpićevoj knjizi. Sasvim precizno, problem vidim u ideji strukturalne identifikacije države i društva u okviru *common-wealtha* jedinstveno ustanovljenog u radu kao temeljnoj čovjekovoj moći. S jedne strane, teza o radu kao temeljnoj prirodnoj moći, a kontroli nad radom drugih kao onim na što je moguće svesti sve instrumentalne moći čovjeka, teško je uskladiva s tekstom *Levijatana*. U X. poglavlju posvećenom pojmu moći rad [*labour*] ne samo da se ne spominje kao temeljna prirodna moć čovjeka nego ga uopće ne nalazimo među različitim oblicima moći koje Hobbes sustavno razmatra. Međutim, čak i da je Hobbes izrijekom prepoznao rad kao temeljnu ljudsku moć, to još uvijek ne bi značilo da je on osnova suverene/opće moći kao osnovnog atributa države/društva. Strogo govoreći, radi se o problemu konstitucije suverene vlasti, a ne moći. To se jasno vidi kada se usporede englesko i latinsko izdanje *Levijatana*, budući da relativno siromaštvo engleskog jezika Hobbesa prisiljava da pojmom *power* prekrije ključno razlikovanje koje se u latinskom provodi između moći, *potentiae* i pravne vlasti, *potestas*.²⁶ Ova posljednja ne samo

²⁶ Dodatnu potvrdu postojanja kvalitativne razlike između suverene vlasti i individualne moći možemo pronaći u *De Homine*. Kada je riječ o državi, u tom Hobbesovu spisu terminologiju individualne moći zamjenjuje ona koristi: na mjestu *potentiae* nalazimo *utilitas* (v. Foisneau, 2016: 68-93).

da nije gola moć niti predstavlja puki zbroj moći sviju svojih podanika nego ni ne nastaje temeljem logike moći. U njezinoj je osnovi diskurzivno formuliran pravni akt (v. Zarka, 1999: 241-356; 2001: 86-123, 197-227). Ona nastaje umijećem koje imitira Božje stvaranje. A ono je rezultat riječi, a ne rada. Nadalje, temelj države čini svijest svakog njezinog člana, uključujući i suverena, o vlastitoj nemoći koja mu ne dopušta da prevlada nad svim ostalima, svijest da su drugi prepreka koju ne može savladati oslanjajući se na moć. Kao što pokazuju poglavlja *Levijatana* od XIV, u kojem Hobbes progovara pravnim jezikom o čovjeku kao subjektu (prirodnog) prava i obveze (spram prirodnih zakona), pa sve do kulminacije koju taj izvod doseže u XVII. poglavlju, u kojem je riječ o sporazumnom ustanovljenju države, logika prevladavanja prirodnog stanja je pravna, utemeljena na načelu pravne uzajamnosti koje propisuju prirodni zakoni.²⁷

Utoliko kod Hobbesa ne može biti riječi o strukturalnom, nerazvedenom jedinstvu države/društva koje bi Smith svojim razdvajanjem trgovinskog društva i države mogao baciti u “pravu feudalnu ropotarnicu povijesti” (Strpić, 2017: 129). Kod Hobbesa također nalazimo razdvajanje ekonomskog i političkog, privatnog i javnog, iako je ono obratnog predznaka. Država se čisti od ekonomske moći i kao pravopolitički aparat vlasti uspostavlja se nasuprot moći vlasništva. Štoviše, ona vlasništvo uopće i utemeljuje, stvarajući pretpostavke za prostor ekonomske slobode koji ne podliježe izravnoj regulaciji javne vlasti. Za Hobbesa država i društvo ne nastaju u istome trenutku (kao što to smatra Strpić), ali nije ni društvo državotvorno (kao što je to kod Smitha), nego je država ta koja je društvo tvorna.²⁸ Upravo se iz tog razloga u *Levijatanu* rasprava o ekonomskom aspektu države javlja tek u XXIV. poglavlju, nakon što je država već uspostavljena. Tek tada i samo na tome mjestu rad ulazi u fokus Hobbesove analize. Razlog tome je što pravopolitički okvir države, izboren nasuprot svim onim sukobima koji prate čovjeka kao prirodno, političko, vjersko, pa i ekonomsko biće, tek omogućuje radu, posebice kao udruženom radu, učinkovito stvaranje bogatstva.

²⁷ Stoga se Macphersonova teza o Hobbesovoj dedukciji prava iz činjenica pokazuje deplasiranim (Macpherson, 1981: 74).

²⁸ O društvo tvornom zadaci države kod Hobbesa v. Shapiro, 1986; Foisneau, 1999; Lalović, 2006a; Ribarević, 2009.

LITERATURA

- Apeldoorn, Laurens van, 2017: "The Nutrition of a Commonwealth": On Hobbes's Economic Thought, u: Bek-Thomsen, J. et al. (ur.), *History of Economic Rationalities*, Springer, Cham: 21-30.
- Arendt, Hannah, 2015: *Izvori totalitarizma*, Disput, Zagreb.
- Berlin, Isaiah, 1964: Hobbes, Locke and Professor Macpherson, *The Political Quarterly*, (35), 4: 444-468.
- Bonar, James, 1893: *Philosophy and Political Economy*, Macmillan, New York.
- Bray, Michael, 2007: Macpherson restored? Hobbes and the question of social origins, *History of Political Thought*, (28), 1: 56-90.
- Brown, K. C. (ur.), 1965: *Hobbes Studies*, Harvard University Press, Cambridge.
- Carmichael, D. J. C., 1983a: C. B. Macpherson's "Hobbes": A Critique, *Canadian Journal of Political Science*, (16), 1: 61-80.
- Carmichael, D. J. C., 1983b: Macpherson Versus the Text of *Leviathan*, *Canadian Journal of Political Science*, (16), 4: 807-809.
- Christensen, Paul P., 1989: Hobbes and the physiological origins of economic science, *History of Political Economy*, (21), 4: 689-709.
- Cropsey, Joseph, 1957: *Polity and Economy. An Interpretation of Principles of Adam Smith*, Martinus Nijhoff, Hag.
- Douglass, Robin, 2015: *Rousseau and Hobbes. Nature, Free Will and the Passions*, Oxford University Press, Oxford.
- Foisneau, Luc, 1999: Hobbes et l'institution de l'état civil, u: Renaut, A. (ur.), *Histoire de la philosophie politique*, tome II, *Naissance de la modernité*, Calmann-Lévy, Pariz: 250-279.
- Foisneau, Luc, 2016: *Hobbes. La vie inquiète*, Gallimard, Pariz.
- Gross, Richard, 1976: Speculation and History: Political Economy from Hobbes to Hegel, *Cultural Hermeneutics*, (4), 1: 25-41.
- Habermas, Jürgen, 1996: *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, MIT Press, Cambridge MA.
- Hillyer, Richard, 2002: Keith Thomas's "Definitive Refutation" of C. B. Macpherson: Revisiting "The Social Origins of Hobbes's Political Thought", *Hobbes Studies*, (15), 1: 32-44.
- Hobbes, Thomas, 1968: *Leviathan*, Penguin, London (priređio i uvod napisao C. B. Macpherson).
- Hobbes, Thomas, 1994: *Human Nature and De Corpore Politico*, Oxford University Press, Oxford (sadrži i poglavlja I, VI i XXV iz *De Corpore*, Aubreyevu biografiju Hobbesa i Hobbesovu autobiografiju u prozi i stihu).

- Hobbes, Thomas, 2004: *Levijatan*, Jesenski i Turk, Zagreb.
- Hont, Istvan, 2005: *Jealousy of Trade. International Competition and the Nation-State in Historical Perspective*, Belknap Harvard University Press, Cambridge MA.
- Hont, Istvan, 2015: *Politics in Commercial Society. Jean-Jacques Rousseau and Adam Smith*, Harvard University Press, Cambridge MA.
- Josephson, Peter B., 2016: Hobbes, Locke and the Problems of Political Economy, u: Strain, M. R. i Veuger, S. A. (ur.), *Economic Freedom and Human Flourishing. Perspectives from Political Philosophy*, American Enterprise Institute, Washington: 9-29.
- Jouvenel, Bertrand de, 2019: *De la souveraineté*, Calmann-Lévy, Pariz (prvo izdanje 1955).
- Lalović, Dragutin, 2006a: U Hobbesovoj zamci: pojam suverenosti?, *Politička misao*, (43), 1: 3-27.
- Lalović, Dragutin, 2006b: Habemus *Levijatan*?, *Politička misao*, (43), 1: 115-136.
- Lalović, Dragutin, 2015: *Maître-penseur* razvojne politologije, pogovor knjizi Strpić, D., *Prema Novoj političkoj ekonomiji*, Disput, Zagreb: 263-302.
- Lalović, Dragutin, 2017: Republican Synthesis of the Political and of the State in Rousseau's Political Theory, u: Vujeva, D. i Ribarević, L. (ur.), *Europe and the Heritage of Modernity*, Disput, Zagreb: 55-94.
- Langholm, Odd, 1998: *The Legacy of Scholasticism in Economic Thought*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Letwin, William, 1972: The Economic Foundations of Hobbes' Politics, u: Cranston, M. i Peters, S. (ur.), *Hobbes and Rousseau*, Anchor Books, New York: 143-164.
- Levy, Aaron, 1954: Economic Views of Thomas Hobbes, *Journal of the History of Ideas*, (15), 4: 589-595.
- Lopata, Benjamin B., 1973: Property Theory in Hobbes, *Political Theory*, (1), 2: 203-218.
- Macpherson, C. B., 1945: Hobbes Today, *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, (11) 4: 524-534 (objavljeno kao "Hobbes's Bourgeois Man" u Thomas, Keith (ur.), 1965: *Hobbes Studies*, Harvard University Press, Cambridge i u Macpherson, C. B., 1973a: *Democratic Theory: Essays in Retrieval*, Clarendon Press, Oxford).
- Macpherson, C. B., 1963: Scholars and Spectres: A Rejoinder to Viner, *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, (29), 4: 559-562.
- Macpherson, C. B., 1968: Introduction, u knjizi: Hobbes, 1968: 9-63.
- Macpherson, C. B., 1973a: *Democratic Theory: Essays in Retrieval*, Clarendon Press, Oxford.
- Macpherson, C. B., 1973b: Natural Rights in Hobbes and Locke, u: Macpherson, C. B., *Democratic Theory: Essays in Retrieval*, Clarendon Press, Oxford: 224-237 (pret-

- hodno izdano u: Raphael, D. D. (ur.), 1967: *Political Theory and the Rights of Man*, Indiana University Press, Bloomington).
- Macpherson, C. B., 1974: Review of Hobbes and Rousseau: A Collection of Critical Essays by C. B. Macpherson, *The American Political Science Review*, (68), 4: 1730-1731.
- Macpherson, C. B., 1981: *Politička teorija posjedničkog individualizma*, Biblioteka "Pitanja", Zagreb.
- Macpherson, C. B., 1983a: Hobbes' political economy, *The Philosophic Forum*, (14), 3-4: 211-224.
- Macpherson, C. B., 1983b: Leviathan Restored: A Reply to Carmichael, *Canadian Journal of Political Science*, (16), 4: 795-805.
- Macpherson, C. B., 1989: Thomas Hobbes, u: Eatwell, J., Milgate, M., Newman, P. (ur.), *The Invisible Hand*, Macmillan, London: 131-133.
- McArthur, Neil, 2013: "Thrown amongst Many". Hobbes on Taxation and Fiscal Policy, u: Lloyd, S. A. (ur.), *Hobbes Today. Insights for the 21st Century*, Cambridge University Press, Cambridge: 178-189.
- Manent, Pierre, 1994: *La cité de l'homme*, Flammarion, Pariz.
- Martinich, A. P., 1997: *Thomas Hobbes*, Macmillan Education, New York.
- Martinich, A. P., 2005: *Hobbes*, Routledge, New York.
- Miller, David, 1982: The Macpherson Version, *Political Studies*, (30), 1: 120-127.
- Palgrave, R. H. I., 1894: *Dictionary of Political Economy*, vol. II, Palgrave Macmillan, London.
- Ribarević, Luka, 2006: Prirodni zakoni u sjeni prirodnog prava: dvije linije argumentacije u *Levijatanu*, *Politička misao*, (43), 1: 79-93.
- Ribarević, Luka, 2008: Polazište Hobbesove znanosti o politici, *Anali Hrvatskog politološkog društva 2008*, (5): 461-481.
- Ribarević, Luka, 2009: Hobbesova teorija autorizacije II, *Politička misao*, (46), 2: 115-139.
- Ribarević, Luka, 2016: *Hobbesov moment: rađanje države*, Disput, Zagreb.
- Rousseau, Jean-Jacques, 1978: *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima. Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb.
- Shapiro, Ian, 1986: *The Evolution of Rights in Liberal Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Skinner, Quentin, 1996: *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sorell, Tom, 2010: Hobbes, Public Safety and Political Economy, u: Prokhovnik, R. i Slomp, G. (ur.), *International Political Theory after Hobbes*, Palgrave Macmillan, New York: 42-55.

- Springborg, Patricia, 2018: Thomas Hobbes and the Political Economy of Peace, *Politička misao*, (55), 4: 9-35.
- Strauss, Leo, 1936: *The Political Philosophy of Hobbes. Its Basis and its Genesis*, Chicago University Press, Chicago.
- Strauss, Leo, 1964: Review of The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke by C. B. Macpherson, *The Southwestern Social Science Quarterly*, (45), 1: 69-70 (objavljeno i u Strauss, Leo, 1983: *Studies in Platonic Political Philosophy*, University of Chicago Press, Chicago: 229-231).
- Strauss, Leo, 1989: The Three Waves of Modernity, u: Strauss, L., *An Introduction to Political Philosophy. Ten Essays by Leo Strauss*, Wayne State University Press, Detroit.
- Strauss, Leo, 1997: *Prirodno pravo i istorija*, Plato, Beograd.
- Strpić, Dag, 1998: *Promjena. Politička i političko-ekonomska promjena od Hobbesa do Hayeka*, Biblioteka "Politička misao", Zagreb.
- Strpić, Dag, 2015: *Prema Novoj političkoj ekonomiji*, Disput, Zagreb.
- Strpić, Dag, 2017: *Robna proizvodnja i udruženi rad u Marxovoj kritici političke ekonomije*, Disput, Zagreb.
- Taylor, Quentin, 2010: Thomas Hobbes, Political Economist. His Changing Historical Fortunes, *The Independent Review*, (14), 3: 415-433.
- Thomas, Keith, 1965: The Social Origins of Hobbes's Political Thought, u: Brown, K. C. (ur.), *Hobbes Studies*, Harvard University Press, Cambridge: 185-236.
- Townshend, Jules, 1999: Hobbes as Possessive Individualist: interrogating the C. B. Macpherson thesis, *Hobbes Studies*, (12), 1: 52-72.
- Viner, Jacob, 1963a: "Possessive Individualism" as Original Sin, *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, (29), 4: 548-559.
- Viner, Jacob, 1963b: The Perils of Reviewing: A Counter-Rejoinder, *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, (29), 4: 562-566.
- Viner, Jacob, 1991: *Essays on the Intellectual History of Economics*, Princeton University Press, Princeton.
- Vinnicombe, Thea, Staveley, Richard, 2002: John Locke, Thomas Hobbes and the development of political economy, *International Journal of Social Economics*, (29), 2: 690-705.
- Ward, Lee, 2020: Equity and Political Economy in Thomas Hobbes, *American Journal of Political Science*, early view online version.
- Zarka, Yves Charles, 1999: *La décision métaphysique de Hobbes*, Vrin, Pariz.
- Zarka, Yves Charles, 2001: *Hobbes et la pensée politique moderne*, PUF Quadrige, Pariz.

Luka Ribarević

POLITICAL ECONOMY IN *LEVIATHAN*:
HOBBES, MACPHERSON AND STRPIĆ

Summary

Thomas Hobbes plays a major role in *Commodity Production and Associated Labour in Marx's Critique of Political Economy*, a seminal study of the development of political economy written by Dag Strpić. According to Strpić, Hobbes established a new methodological and categorial framework for the understanding of the political community in modernity. Departing in that respect from the vast majority of interpretations of Hobbes' *philosophia civilis*, Strpić reads Hobbes not only as the founder of modern political theory, but of classical political economy as well. In the article the political-economic aspect of Hobbes' science of politics is examined through a critical analysis of the dialogue Strpić engages in with the influential interpretation of C. B. Macpherson. Although Strpić adopts important elements of said interpretation, he at the same time deviates from Macpherson's understanding of *Leviathan*. On such a backdrop the author proposes to determine the scope and limitations of political-economic reading of Hobbes, characteristic of both Strpić and Macpherson.

Keywords: Thomas Hobbes, C. B. Macpherson, Dag Strpić, *Leviathan*, State of Nature, the State, Civil Society, Sovereignty, Power, Labour, Property, Capitalism, Bourgeois Society

Luka Ribarević, izvanredni profesor na Odsjeku za političku i socijalnu teoriju Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Kontakt: **Luka Ribarević**, Fakultet političkih znanosti, Ivana Lepušića 6, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-mail: luka.ribarevic@fpzg.hr